

Toespraak bij gelegenheid van de toekenning van de Akademiepenning van de KNAW, 10 mei 2010, Amsterdam

Dames en heren,

Als sociale wetenschapper bevind ik me op het snijvlak van wetenschap, beleid en samenleving. Nederland voor Nederlanders uitleggen, dat is wat we voor de samenleving doen op het Sociaal en Cultureel Planbureau. Voorspellen doen we niet, maar we kunnen wel ontwikkelingen laten zien en daar vaak ook een verklaring voor of een duiding aan geven. Voor politiek en beleid proberen we met ons onderzoek bij te dragen aan een verhoging van de rationaliteit van het beleid. Meer de feiten dan de meningen. Meer empirie dan ideologie of theorie. Eerder wat het geval is dan wat ons – of u als politicus, ambtenaar, bestuurder of burger - zou bevallen. Verwerpen is daarom ook meer ons vak dan ontwerpen: we weten beter wat waarom niet werkt dan wat hoe wel gedaan moet worden. We kunnen daar wel ideeën over opwerpen, maar zelfs het best verlopen project of het meest succesvolle experiment biedt geen enkele garantie op succes bij herhaling elders.

Moderne, in ieder geval complexe samenlevingen kunnen niet zonder regelsystemen als het recht, hebben behoefte aan modellen zoals de economie die biedt en vragen als samenleving om hun eigen uitleg. Dat is de taak van de sociologie, ruim tweehonderd jaar geleden begonnen uit de combinatie van verwondering die de basis van alle wetenschap is, en verontwaardiging over onrecht en ongelijkheid. Verandering en verbetering van de samenleving is steeds nauw verbonden geweest met de maatschappelijke rol van de sociale wetenschappen, maar geleidelijk is het zwaartepunt wel steeds meer verschoven van een nog sterk normatieve benadering naar een overwegend empirische aanpak. Zoals in 1945 het Centraal Planbureau werd opgericht in de overtuiging dat de toekomst was aan een door de overheid geleide en planmatig gestuurde economie – quod non overigens – , zo was in 1973 de leidende gedachte achter de oprichting van het Sociaal en Cultureel Planbureau de maakbaarheid van de samenleving en van het welzijn van de burger. Beide bureaus hebben zich los van deze overtuigingen ontwikkeld tot wetenschappelijke instituten, die de politiek als zowel institutie van verontwaardiging als instantie van verandering en verbetering voorziet van informatie over de feiten, over wat werkelijk het geval is.

Valorisatie is in ons geval zelden het zoeken of vinden van mogelijkheden om wetenschappelijk verworven kennis door de ontwikkeling van een technologie ook economisch productief te maken. De valorisatie ontstaat juist door het inzetten van een technologie – onderzoekstechnieken, statistiek – om op een betrouwbare en geldige manier kennis te verwerven die ook maatschappelijk nuttig is. Niet toepasbaarheid is het criterium, maar toepasselijkheid. Dragen onze rapporten, onze onderzoeken, onze statistieken en berekeningen inderdaad bij aan een beter begrip van onze samenleving en onszelf? Helpen ze ook om de waarde van gevoerd beleid te evalueren en de kansen op goed nieuw beleid te verhogen?

Om op die vragen een positief antwoord te krijgen, is het niet voldoende om alleen goed te zijn in je eigen vak. Sociale wetenschappers in instituten als het Sociaal en Cultureel Planbureau moeten ook goed thuis zijn in het beleidsgebied dat zij met hun specifieke benadering en met hun instrumentarium bestuderen. Goed kwantitatief en kwalitatief sociaal-wetenschappelijk onderzoek vraagt vaak een dubbele deskundigheid: weten wat er, zoals in ons geval, op het gebied van onderwijs, sociale zekerheid, gezondheidszorg, wonen, arbeid, landbouw, emancipatie, integratie en cultuur aan de hand is. Waar is men mee bezig, hoe ziet de wetgeving er uit, wat is de rol van de overheid, wat is het beleid, hoe is de sector georganiseerd, wat is de invloed van de Europese Unie, welke veranderingen zijn er aan de gang, wat is de rol van een bepaalde beroepsgroep of van de publieke opinie? In de meeste gevallen beperkt de belangstelling van de vragende partij of de opdrachtgever – want het gaat hier grotendeels om onderzoek voor een ander dan de onderzoeker zelf – zich tot de situatie in Nederland, al neemt de belangstelling voor internationaal vergelijkend onderzoek gelukkig sterk toe. Met soms verrassende uitkomsten: als verzorgingsstaat horen we niet tot de top van Europa, al denken we dat zelf wel. Wat het vertrouwen in de politiek betreft, horen we echter juist wel nog steeds tot de top, al denken we van niet. Nederland hoort tot de minst vergrijsde landen, al denken we zelf dat het niet zo is. Tien jaar geleden was het beeld van de integratie van de etnische minderheden mooier dan de werkelijkheid, nu is het precies andersom.

Zowel de feiten op zich als de beeldvorming over de feiten horen tot de zaken die we als sociaalwetenschappelijke onderzoekers willen tonen en verklaren. Wat ons daarbij zeer helpt, is dat in de ruim 35 jaar van het bestaan van het SCP grote databestanden van vergelijkbare gegevens zijn opgebouwd. We kunnen de ontwikkelingen in gebruik van voorzieningen, maar bijvoorbeeld ook in opinievorming over een lange tijd laten zien. Het longitudinale perspectief is in alle opzichten veel interessanter dan alleen een momentopname.

Sociaal-wetenschappelijk onderzoek kan een belangrijke rol vervullen als kritische tegenspeler van de journalistiek en de media. 'Man bijt hond' was journalistiek natuurlijk altijd al interessanter dan 'hond bijt man', maar door de alom aanwezigheid van de media en vooral ook door de eindeloze herhaling van de meest frappante beelden uit het nieuws lijkt 'man bijt hond' de regel te zijn geworden. Niet zelden moeten wij nu vaststellen dat onze onderzoeken op het dramatische beeld dat zich maatschappelijk gevestigd heeft een vooral relativerende functie hebben. Tegelijkertijd ontnemt de overmatige aandacht voor het aansprekende incident het zicht op belangrijke ontwikkelingen en veranderingen die ondertussen wel degelijk plaats vinden. Dat is zeker niet altijd een 'goed nieuws' show, maar wel noodzakelijk om naast de 'fast food' van de beeldvorming ook het realiteitsbesef te voeden, al is het dan vaak wel met 'slow food'.

Het verhaal van de wetenschap, niet alleen van de sociale wetenschap, dringt maar langzaam door. Dat heeft met de aard en de complexiteit, maar ook met de vaak onvermijdelijke tegendraadsheid van de boodschap te maken. Neen, het is niet zo eenvoudig als u denkt; ja, het is anders dan u prettig vindt; helaas, we weten wel wat het probleem is, maar zelfs als we de oplossing kennen is die niet gemakkelijk realiseerbaar. Valorisatie van wetenschap is wat mij betreft in belangrijke mate ook het waardevol maken van wetenschap door het vertellen van wat je hebt gevonden en wat je daarvan vindt, steeds weer, in verschillende vormen en voor het variërende publiek dat het maatschappelijk forum vormt. Het wetenschappelijk forum beoordeelt de wetenschappelijke waarde van het onderzoek, in het maatschappelijk forum moet het draagvlak gevonden worden voor de waardering van onderzoek en wetenschap. De samenleving heeft er als belangrijkste financier van onderzoek ook recht op dat wij laten zien waarom dat geld goed besteed is en ook de burger ten nutte komt.

Dames en heren,

Journalisten en politici vragen vaak of het niet frustrerend is te weten hoe het gaat en hoe het zit zonder zelf de kans te hebben er wat aan te doen, zonder de zekerheid zelfs dat de politiek en het beleid zich iets zullen aantrekken van wat in onze rapporten geschreven staat. Ja, het is fijn als je merkt dat je onderzoek invloed heeft, maar nee, het is niet frustrerend, als dat niet het geval is. Ik ben en blijf onderzoeker en dan is het gewoon leuk om iets te weten te komen wat je nog niet wist. De verwondering en de nieuwsgierigheid blijven toch het uitgangspunt. Willen weten hoe het zit, willen weten waarom het zo is als het is, willen zien wat de ontwikkelingen zijn. In de sociale wetenschappen is er dan ook nog de hermeneutische cirkel, die je deel laat zijn van wat je onderzoekt en je daarom daarmee op een bijzondere en ook trouwens ook bijzonder lastige manier verbindt en gebonden houdt.

In het rapport van de jury voor de toekenning van de Akademiepenning herken ik veel van wat mij in meer dan veertig jaar heeft bezig gehouden en geboeid. Ik heb dat van het begin af aan mogen doen in de rol van onderzoeksleider, eerst met enkele anderen en nu met meer dan honderd. Ook dat heb ik altijd leuk gevonden, de eigen winkel in de vorm van een eigen onderzoeksgroep en uiteindelijk het eigen onderzoeksinstituut. Ik moet toegeven dat er in het juryrapport ook wel iets doorklinkt van een voor anderen misschien vermoeiende mateloosheid, maar zelf heb ik dat nooit zo beleefd. Het leek mij nooit genoeg, maar inmiddels heb ik me met de Akademiepenning als bewijs de woorden van Frits van Egters eigen gemaakt waarmee Gerard Reve 'De Avonden' afsloot, precies een jaar voor mijn geboorte: 'Het is gezien en het is niet onopgemerkt gebleven'.